

Генрик Сенкевич

Сахем

Переклад з польської Степан Ковганюк

В місті Антилопі, що лежало над річкою тієї ж назви, в штаті Техас, всі жителі, від старого до малого, поспішали на циркову виставу. Зрозуміло, чому вони були такі збуджені, адже від часу заснування міста сюди вперше приїхав цирк з танцюристками, музикантами та канатохідцями. Місто було молоде. П'ятнадцять років тому тут не тільки не стояло жодного будинку, а й не було поблизу нікого з білих. У розвилку річки, на тому місці, де тепер Антилопа, лежало індіанське селище Чіаватта. То була столиця племені Чорних Змій, котрі свого часу так дошкуляли сусіднім німецьким колоніям — Берліну, Грюнденау та Гармонії, що колоністи не могли витримати. Правда, індіанці тільки боронили свою "територію", яку уряд штату Техас закріпив за ними на вічні часи найурочистішими трактатами; але яке до цього було діло колоністам з Берліна, Грюнденау та Гармонії? Певно було тільки одне: що вони відбирали у Чорних Змій землю, воду і повітря, а натомість несли дикунам цивілізацію, за що червоношкірі віддячували їм по-своєму: здирали з їхніх голів скальпи. Таке становище не могло довго тривати, отож одної місячної ночі чотириста жителів Берліна, Грюнденау і Гармонії покликали собі на допомогу мексиканців з Ла Ора і напали на сонну Чіаватту. Триумф доброї справи був повний. Чіаватта була спалена, а всі до одного жителі, незалежно від віку і статі, вирізані. Живими залишились тільки невеличкі групи воїнів, що вийшли в той час на лови.

З самого селища ніхто не залишився живий, головним чином тому, що селище лежало в розвилку річки, а була весна, і річка розлилась навколо села непрохідною водною перепорою. Але саме цей розвилок, що занапастив індіанців, сподобався німцям. З нього трудно втекти, зате тут зручно захищатись. Зважаючи на це, колоністи з Берліна, Грюнденау та

Гармонії стали перебиратись у той розвилку, і на місці дикої Чіаватти дуже швидко постала цивілізована Антилопа. Через п'ять років вона нараховувала дві тисячі жителів.

Па шостий рік по той бік розвилку знайдено поклади живого срібла, розробка яких подвоїла число жителів. Ще через рік на міському майдані судом Лінча повішено дев'ятнадцять останніх воїнів з племені Чорних Змій, схоплених у недалекому Лісі Мертвих, і з того часу ніщо вже не стояло на заваді розвитку Антилопи. В місті виходило два "Tagblatt'и" та один "Montagsrevue". Залізнична колія з'єднувала Антилопу з Ріо-дель-Норте і Сап-Антоніо; на Опунція-Гассе стояло три школи, з них одна вища. На майдані, де були повішені останні Чорні Змії, збудовано добродійну установу; пастори щонеділі в церквах проповідували любов до ближнього, пошану до чужої власності та інші чесноти, необхідні в цивілізованому суспільстві. Одного разу якийсь проїжджий лектор навіть прочитав у ратуші доповідь "Про права народів".

Багатші жителі подекували про потребу заснувати університет, в чому міг би допомогти й уряд штату. Антилопівцям добре велося. Торгівля живим сріблом, апельсинами, ячменем та вином давала їм великі прибутки. Були вони чесні, хазяйновиті, роботящі, педантичні і гладкі. Коли б хтось останнім часом одвідав Антилопу, що вже налічує понад десять тисяч жителів, той у місцевих купцях не впізнав би тих нещадних завойовників, котрі п'ятнадцять років тому спалили Чіаватту. Дні вони проводили по крамницях, майстернях, конторах, а вечори — в пивній "Під золотим сонцем" на вулиці Гримучих Змій. Слухаючи їхню повільну і трохи гортанну мову, вигуки: "Mahlzeit! Mahlzeit!" флегматичні звертання: "Nun ja, wissen Sie, Herr Müller, ist das aber möglich?" — дзвін кухлів, дзюрчання пива, плюскіт пролітої на підлогу піни, дивлячись на той спокій, повільність, на філістерські пики, на риб'ячі очі, можна б подумати, що ви в пивній у Берліні або Мюнхені, а не на попелищі Чіаватти. Але в місті вже було ganz gemütlich, і про попелища ніхто не думав. Того вечора люди поспішали до цирку, по-перше, тому, що після трудового дня розвага приємна і корисна, по-друге, тому, що жителі Антилопи горді були з його приїзду. Відомо-бо, що цирк не приїде в будь-

яке містечко, отже, прибуття трупи шановного М. Діна до певної міри стверджувало вагу і значення Антилопи. Була, проте, і третя, може, найважливіша причина загальної цікавості.

Річ у тім, що другим номером було "Ходіння по дротині на висоті п'ятнадцять ступенів від землі (в супроводі музики) зробить знаменитий гімнаст Червоний Яструб, сахем (вождь) Чорних Змій, останній нащадок царського роду і єдиний живий з цілого племені: 1) Ходіння. 2) Стрибки антилопи. 3) Танець і "Пісня смерті". Де вже де, а в Антилопі сахем міг збудити найбільшу цікавість. Шановний містер Дін розказував у півній, що п'ятнадцять років тому він знайшов по дорозі в Санта-Фе на Плянос ре Торнадо конаючого старого індіанця з десятирічним хлопцем.

Старий вмер від ран та виснаження, але перед смертю встиг повідомити, що хлопець — син убитого сахема Чорних Змій і спадкоємець його титулу.

Трупа прихистила сироту, і він з часом став її першим акробатом. Проте вельмишановний містер Дін аж у півній "Під золотим сонцем" дізнався, що Антилопа була колись Чіаваттою і що знаменитий канатоходець виступатиме на могилі свого племені. Ця новина створила директорів прекрасний настрій, він зрозумів, що тепер напевне може розраховувати на успіх, треба тільки якнайкраще використати ефект. Зрозуміло, що антилопівські обивателі посунули до цирку, щоб показати привезеним з Німеччини жінкам та синам живого індіанця, якого ті ніколи не бачили, показати останнього з племені Чорних Змій і сказати: "Дивіться, п'ятнадцять років тому отаких ми вирізали до єдиного".— "Ах, боже!" — Приємно почути такий вигук здивування з уст Амальхен або маленького Фріца. Отож у всьому місті тільки й чути було: "Сахем! Сахем!"

Діти з самого ранку вже заглядали в шпари між дошками, з обличчями зацікавленими й разом з тим переляканими, а старші хлопці, пойняті якимось войовничим духом, повертаючись зі школи, грізно марширували, самі не знаючи для чого. Восьма година вечора. Ніч гарна,

погідна, зоряна. Вітер приносить з-поза міста запах апельсинових гаїв, а в місті він змішується з запахом солоду. В цирку сяє злива вогнів. Перед головним входом горять і димлять величезні смолоскипи. Вітрець колише султани диму і язики яскравого полум'я, що освітлює темні контури будівлі цирку. Це тільки що збудований дерев'яний круглий балаган з гостроверхим дахом і зоряним американським прапором на шпилі. Перед входом великий натовп тих, що не могли протовпитись або не мали за що купити квитків. Вони розглядають фургони трупи, а головне — полотняну завісу вхідних дверей, на якій намальована битва білих з червоношкірими. Коли завіса відхиляється, видно освітлене приміщення буфету з сотнями скляних кухлів на столі. Нарешті завісу відслоняють зовсім, і глядачі заходять всередину. У пустих проходах між лавками гупають людські кроки, і незабаром темна, рухлива маса заповнює всі проходи від низу до верху. В цирку видно як удень, бо хоч до нього не встигли провести газових труб, величезна люстра, складена з п'ятдесяти газових ламп, заливає арену і глядачів потоками світла. В цьому світлі видно відхилені назад, вгодовані, з гладкими підборіддями, голови пиволюбів, молоді жіночі обличчя і гарненькі, зачудовані личка дітей, у яких очі мало не вискочать на лоб з цікавості. Зрештою вираз обличчя в усіх глядачів, як звичайно у циркової публіки, зацікавлений, задоволений і трохи придуркуватий. Серед людського гомону, в якому чути вигуки: "Frisch Wasser! frisch Bier!" — всі нетерпляче ждуть початку. Нарешті лунає дзвінок, виходить шість уніформістів у юхтових чоботях і стають у два ряди коло входу з арени до стаєнь. Крізь ці ряди на арену вилітає баский кінь без сідла й вуздечки, а на ньому — ніби хмарка з мусліну, стрічок і тюлю. То танцюристка Ліна. Починається гарцювання під музику. Ліна така прекрасна, що молоденька Матільда, дочка пивовара з Опунція-Гассе, занепокоєна її вродою, нахилиється до вуха молодого крамаря Флосса з тієї ж вулиці і тихо питає, чи він ще її любить? Тим часом кінь мчить круг арени галопом і дихає, як локомотив, ляскають бичі, репетують і б'ють один одного по обличчю клоуни, що вибігли на арену слідом за Ліною, танцюристка миготить, як блискавка, публіка плеще в долоні. Яка ж бо чудова вистава! Але перший номер швидко кінчається. Надходить другий. Слово "сахем! сахем!" передається з уст в уста. На клоунів, що й досі лупцюють один одного по обличчю, вже ніхто

не звертає уваги. В цей час уніформісти вносять височезні козли і ставлять з двох боків арени. Оркестр перестає грати "Yankee Doodle" і починає сумну арію командора з "Дон-Жуана"; між козлами натягають дріт. Раптом сніп червоного бенгальського вогню злітає від входу й обливає кривавим світлом всю арену. Зараз у його сяйві з'явиться грізний сахем, останній з племені Чорних Змій. Але що це?.. Виходить не сахем, а сам директор трупи, вельмишановний містер Дін. Він вклоняється публіці й починає говорити. Він має честь просити "великодушних і шановних джентльменів, а також прекрасних і не менш шановних леді якнайпильніше додержувати тиші й не аплодувати, бо вождь сьогодні дуже роздратований і ще дикіший, ніж звичайно". Ці слова справляють неабияке враження, і — дивна річ! — ті самі достойні громадяни Антилопи, котрі п'ятнадцять років тому вирізали жителів Чіаватти, зараз зазнають якогось неприємного почуття. Хвилину тому, коли Ліна виконувала трюки на коні, вони раділи, що сидять біля бар'єра, звідки так добре все видно, а тепер тужно поглядають на горішні ряди і всупереч законам фізики вважають, що внизу задуха більша, ніж угорі.

Але чи пам'ятає що-небудь цей сахем? Він же з дитинства виховувався в трупі шановного містера Діна, що складається переважно з німців. Невже й досі не забув? Це здавалось неможливим. Оточення і п'ятнадцять років роботи в цирку, виконання всіляких трюків задля оплесків повинна зробити своє діло.

Чіаватта, Чіаватта! Адже вони, німці, також на чужій землі, далеко від батьківщини, і не думають про неї більше, ніж це дозволяє їх бізнес. Насамперед треба їсти й пити. Про цю істину мусить пам'ятати кожен обиватель, як і останній з племені Чорних Змій.

Ці роздуми раптом уриває якийсь дикий свист у стайнях — і на арені появляється з хвилюванням очікуваний сахем. Лунав стриманий гомін юрби: "Це він! Це він!" — і потім тиша. Тільки чути, як сичить бенгальський вогонь коло входу. Всі погляди звернені на вождя, що має зараз виступити на могилі свого племені. Індіанець справді заслуговує того, щоб на нього дивитись. Він царствено гордий. Плащ з білих

горностаїв — атрибут вождя,— від нього так і віє дикою силою, чим він нагадує напівприрученого ягуара. В його ніби викутому з міді обличчі є щось орлине, а на тому обличчі холодним блиском світяться справжні індіанські, спокійні й ніби байдужі, але зловісні очі. Він водить ними по публіці, немов вишукує собі жертву, бо, до речі, озброєний з ніг до голови. На голові у нього колишуться пера, за поясом стримить сокира й ніж для скальпування, тільки в руці замість лука він тримає довгу жердину, яка допомагає йому зберігати рівновагу під час ходіння по дротині. Спинившись посеред арени, він раптом вигукує воєнне гасло. "Боже милостивий!" — то гасло Чорних Змій. Ті, котрі вирізали плем'я, добре пам'ятають це страшне завивання, але от що дивно: коли п'ятнадцять років тому вони не злякались завивання тисячі Чорних Змій, то зараз їх проймає холодний піт від голосу одного. До вождя підходить директор і щось йому каже, ніби хоче втихомирити його й заспокоїти. Дикий звір відчув віжки, бо вже за хвилю розгойдується на дроті. Не зводячи очей з газової люстри, він ступає вперед. Дріт вгинається все дужче, часом його й не видно, і тоді здається, що індіанець завис у повітрі. Він іде вгору, ступає крок наперед, відступає назад і знов, балансуючи, іде вперед. Його витягнені під плащем руки схожі на величезні крила. Ось він захитався, падає!.. Ні! Короткі, уривчасті оплески зриваються, мов вихор, і змовкають. Обличчя вождя стає все грізнішим.

В очах, зведених до газових ламп, спалахує зловісний вогонь. Глядачі занепокоєні, але ніхто не порушує тиші. Сахем підходить до другого кінця дроту, спиняється, і з грудей його несподівано виривається пісня війни.

Дивна річ! Вождь співає по-німецьки. Але то легко зрозуміти: він напевне забув мову Чорних Змій. Зрештою на це ніхто не зважає, всі слухають пісню, що все росте й міцніє. Це навіть не пісня, а якесь безмірно тужливе виття, дике й хрипке, повне войовничих нот.

Можна розібрати слова.

"По великих дощах щороку виходило п'ятсот воїнів з Чіаватти на стежки війни або на великі весняні лови. Коли вони поверталися з війни, їх прикрашали скальпи, коли поверталися з ловів, привозили м'ясо та буйволячі шкури, а жінки радісно вітали їх і танцювали на честь Великого Духа.

Чіаватта була щаслива! Жінки господарювали в вігвамах, діти виростили гарними дівками та хоробрими воїнами. Воїни вмирали на полі слави і йшли полювати з духами батьків у Срібні гори. Сокири їх ніколи не були закривавлені жіночою та дитячою кров'ю, бо воїни Чіаватти були чесними мужами. Чіаватта була могутня. Та прийшли з-за далеких морів блідолиці й кинули вогонь на Чіаватту. Блідолиці воїни не подолали Чорних Змій в бою, а підкралися вночі, мов шакали, й закривавили свої ножі кров'ю сонних воїнів, жінок і дітей.

І не стало Чіаватти, бо на її місці блідолиці поставили свої кам'яні вігвами. Замордоване плем'я і знищена Чіаватта волають про помсту".

Голос вождя став зовсім хрипливим. Тепер, розгойдуючись на дроті, він здавався якимось червоним ангелом помсти, що ширяв над юрбою. Навіть директор був явно занепокоєний. В цирку запала мертва тиша. А вождь провадив далі:

"Від цілого племені залишилось тільки одне дитя. Було воно мале і кволе, але присяглося Духові Землі, що помститься. Що побачить трупи блідолицих чоловіків, жінок, дітей — пожежу, кров!.."

Останні слова перейшли в люте ревіння. По цирку, немов раптовий повів вітру, пронісся гомін. У головах глядачів замиготіли тисячі запитань без відповіді. Що він зробить, оцей оскаженілий тигр? Чим погрожує? Як здійснить помсту? Він? Сам-один? Залишатись чи втікати? Чи боронитись — і як?

— Was ist das? Was ist das? — залунали злякані жіночі голоси.

Раптом нелюдським вереском озвався вождь, він дужче загойдався на дроті, скочив на дерев'яні козли, що стояли під люстрою, і підняв жердину. Страшна думка блискавкою майнула в головах: він розіб'є люстру і заллє цирк потоками палаючого гасу. З грудей глядачів вихопився крик. Але що це? З арени гукають: "Стій!" Проте вождя все нема, він зіскочив на землю і зник у проході. Не спалив цирку? Де ж він подівся? Коли ось він виходить, виходить знову, засапаний, стомлений, страшний. В руках він несе бляшану миску, простягає її до глядачів і мовить благальним голосом:

— Was gefällig für den letzten der Schwarzen Schlangen!..

З грудей глядачів звалився камінь. Отже, все це було підстроєно хитрим директором для більшого ефекту? В миску сиплються долари й півдолари. Як же відмовити останньому з Чорних Змій — в Антилопі, на попелищі колишньої Чіаватти? Люди мають серце...

Після вистави сахем пив пиво й їв кнедлі в пивній "Під золотим сонцем". Оточення, видно, зробило своє діло. Сахем став в Антилопі дуже популярним, особливо у жіноцтва. Подейкували навіть...